

Миоценските птици-носорози и „изригването“ на Пирин

Златозар Боев

Северна (абисинска)
земна птица-носорог
(*Bucorvus abyssinicus*)

Синявицовите се смятат за терциерни реликти – останки от предледниково време, запазили се в природата на Стария континент. Днес са разпространени основно в Южното полукълбо и повечето видове са горски обитатели. В Северното полукълбо проникват много малко видове, но всички те са

яркоцветни и пъстропери птици. Сред тях птиците-носорози са обособени в самос-

Птиците-носорози са странна група, която орнитолозите днес традиционно поставят в разряда на синявицоподобните птици (Coraciiformes), към които в съвременната фауна на Европа се отнасят най-пъстроцветните представители на птичия свят. Сред тях първенци по „разноцветност“ на оперението са европейският пчелояг и европейската синявица.

тоятелно семейство (Bucerotidae), което обаче според мнозина специалисти заслужава да се разглежда като отделен разред – Bucerotiformes, заради специфичната морфология и биология на своите представители.

Днес птиците-носорози са разпространени в т.нар. палеотропик и имат етиопско (афро-тропично) -индо-малайско разпространение. До

наши дни са оцелели 54 вида. Независимо от схващанията, във всички случаи земните птици-носорози са една твърде странна група, отделени от учените като трибус (систематична категория между семейството и рода) с името *Bucorvini*, което означава „носорогови врани“. Всъщност на български ги наричаме доста сходно – рогати земни врани или земни птици-носорози. До днес са оцелели само с два вида – северната (абисинска) земна птица-носорог (*Bucorvus abyssinicus*) и южната (кафърска) земна птица-носорог (*B. leadbeateri*). И двата са разпространени единствено в Африка – първата – южно от Сахара, но на север от екватора, а втората – в южната половина на континента, но само на юг от екватора. Южната птица-носорог е върхът в еволюцията на птиците-носорози. Тя е най-умната и най-голямата от всички. Възрастните мъжкар достигат до 6,2 kg и с това сред птиците в саваните на Африка този вид се нарежда на четвърто място – след африканския щраус, африканското марабу и белоглавия лешояд. Британският зоолог Дарън Нейш (Naish) нарича земните птици-носорози „псевдо-

Проф. д-р Златозар Боев работи в Националния природонаучен музей при БАН от 1980 г. В момента завежда отдел „Гръбначни животни“. Създава палеонитологията като научно направление в България. Изгражда най-богатите в Югоизточна Европа колекции от фосилни (неогенски и плейстоценски) и субфосилни птици, сравнителна остеологична колекция от рецентни птици и научна библиотека по палеонтология и еволюция на птиците.

Съвременно разпространение на птиците-носорози (сем. Bucerotidae) и находищата на фосилни (терциерни) останки: 1 – Бени Мелал (късен миоцен, Мароко) и 2 – Хаджидимово (късен миоцен, България) (рис. Вера Христова)

Южна земна птица-носорог от парка Крюгер в Южна Африка. Добре личат големите, насочени напред очи и дългите мигли (сн. Anthony Bannister)

Южна (кафърска) земна птица-носорог (*Bucorvus leadbeateri*)

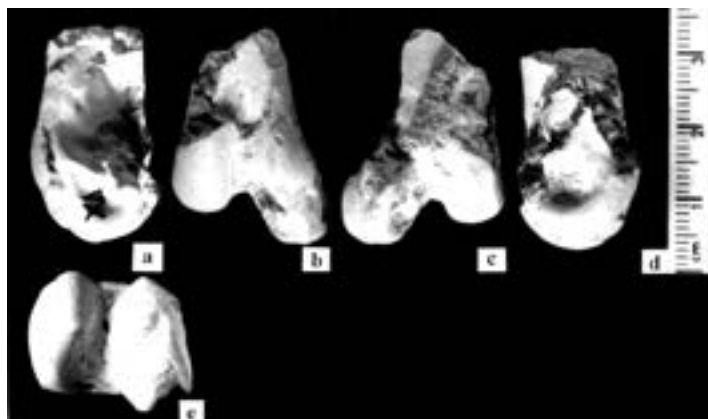
хоминидите на саваната“. И действително, с високия си ръст, отлично зрение, бързото придвижване по земята и дългия си клон те зорко инспектират високите треви и не пропускат всяка мърдаща плячка, която е добре дошла за тях. Големите им очи, снабдени с мигли като човешките, макар че те не са косми, а видоизменени пера, им придават силно „интелектуален“ вид.

През 80-те години на XX в. асеновградският учител и любител-палеонтолог Димитър Ковачев, наред с хиляди кости на късно третични бозайници – представители на т.нар. хипарионова фауна, събрал и две кости (едни от най-дребните!), които останали незабелязани и неопределени

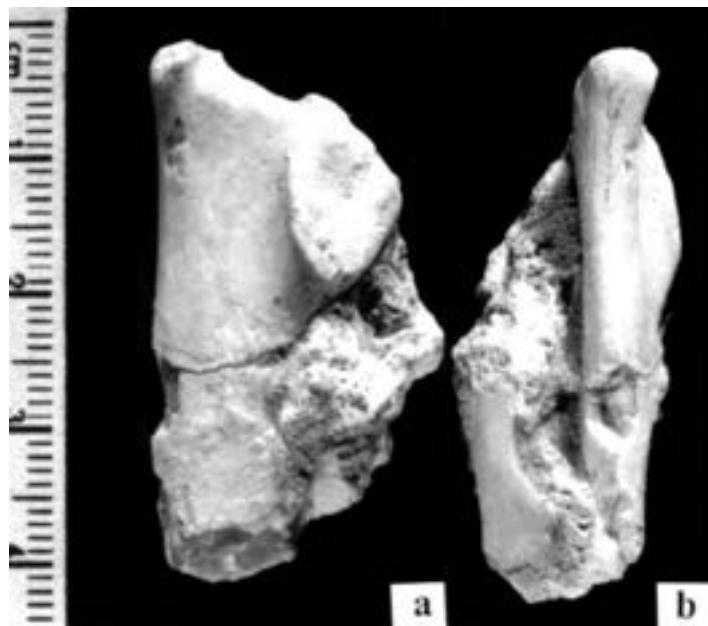
почти 30 години по чекмеджетата в сбирките на Палеонтологичния музей – филиал на Националния природонаучен музей при БАН. С това, без никога да знае, се слага началото на изключително интересна история, довела в крайна сметка до едно от големите открития за европейската палеорнитология (науката за изкопаемите птици) през последните години. През 2001 г. в Полша в Института по еволюция и систематика на животните в Краков тези две кости бяха определени, но като останки на животни, които никога досега не е предполагал, че може да са се срещали в Европа! Беше ясно, че имаме долна част от дясна бедрена кост и преден край от лява лопатка на възрастна птица с големината на лебед или голяма дропла. Особеностите на костите обаче показваха категорично, че те не са нито на лебед, нито на дропла, нито на марабу, лешояд, пеликан, жерав или каквато и да била от най-едриите съвременни птици в Европа! Макар и с ясни различия, и двете костни находки най-много приличаха на съответните части от скелета на съвременните земни птици-носорози! След година във

Димитър Ковачев на 80 г.
(сн. Златозар Боев)

Долна част от дясната бедрена кост на българска европейска земна птица-носорог (*Euroceros bulgaricus*) (сн. Борис Андреев)

Предна част от лявата лопатка на българска европейска земна птица-носорог (*Euroceros bulgaricus*) (сн. Борис Андреев)

Великобритания в Природонаучния музей в Тринг предположението беше потвърдено. Последваха стотици измервания и сравнения с всички съвременни птици-носорози. За съжаление, дотогава изкопавани птици-носорози имаше само от едно-единствено (но много важно!) находи-

ще – Бени Мелал в Мароко, в планината Среден Атлас. Оттам през 1971 г. френският палеонтолог Жан Брүне (Brunet) намерил и описал по една стъпална кост... нов за науката вид земна врана. Той я нарекъл брайлонова земна птица-носорог (*Bucorvus brailloni*). Тя била първата изкопаема птица-носорог и въобще първата земна птица-носорог, установена, макар и в изкопаемо състояние, на север от Сахара! Находката на Брүне произлизала от пластове с почти същата възраст – късен миоцен, като находището „Гиризитте“ до гр. Хаджигимово! Така и двете птици – тази от Бени Мелал и другата от Хаджигимово, живели преди около 7 млн. години, едната – в западната част, а другата – в източната част на обширния саванно-горски комплекс покрай изчезналия вече „средиземен“ океан Тетис. От него останало днешното Средиземно море. То разделило двете находища и... цели два континента – Европа от Африка! Тетис бил много дълговечен океан. Той възникнал през триаския период преди около 250 млн. г. и на изток достигал до Хималаите, по чиито склонове днес се намират утаечни скали от морски отложения, съдържащи вкаменелости от морски животни... През

по-голямата част от времето си Тетис разделял сушата на два суперконтинента – северен (Лавразия) и южен (Гондвана). Подпъхването на африканската плоча под европейската предизвиква (все още!) издигането на Алпите, но това е процес, който съществува от милиони години. За

нас, българите, е любопитно, че само за „някакви си“ 7 млн. години е изникнала цяла планина, и то не каква да е, а Пирин – основна част от гръбнака на Рило-Родопския масив, в сърцето на Балканския полуостров! Това е доказано категорично – между долините на Струма и Места преди 7 млн. г. са препускали щрауси (за тях вж. сп. „Природа – БАН“, бр. 1/2012 г.). Намирането обаче и на друга едра саванна птица като земна птица-носорог само потвърждава, че наистина там, където днес е Пирин планина, някога е било равнинна и обширна савана без помен от планински висини, гори и хълмове! Планински щрауси и планински земни птици-носорози няма! И двата вида съвременни земни птици-носорози обитават основно саваната и разрежените храстови съобщества в полупустините и каменисти терени. Порядко се заселват в крайнините на гори, вкл. и по хълмисти терени. В Африка днес се срещат и до 3257 м н.в. в Етиопия, но там също обитават основно равнинен ландшафт – Етиопското плато! Там докъм 2400 м н.в. господства саваната, която покрива почти цялата територия в тази част от страната.

Находките от България показват явни морфологични различия, особено в устройството на лопатката. Разликите са особено значими в устройството на ключичната става. От друга страна, налице са и удивителни прилики, напр. в раменната става. Тази особеност е вероятно указание за по-примитивно устройство и за по-слаби летателни способности на вида в сравнение с останалите видове.

Тези особености са толкова необичайни, че подсказват обособяването им в нов отделен род. Затова материалите от Хаджидимово послужиха за описването на нов за науката род и вид земна птица-носорог – *Euroceros bulgaricus*, т.е. „българска европейска земна птица-носорог“.

Досега (пог-) разреждът на птиците-носорози отсъстваше в палеонтологичната летопис на европейския континент. Палеонтологичното находище на фосилна сухоземна гръбначна фауна край Хаджидимово

се намира на около 2 км от десния бряг на р. Места. Намирането на щрауси в България беше научно предсказано от находките им в съседни страни и райони, но находките на останки от птици-носорози представляват истинска научна сензация. Те доказват приствието на семейството на птиците-носорози през неогена в западната част на обширния евроазиатски континент. Обособяването на два ясно отличими рода още в късния миоцен е доказателство за древното разделяне на родовете в подсемейството на земните рогати врани, от което следва, че неговият произход е с още по-древна възраст – поне от средата на миоцена.

Находищата от околностите на Хаджидимово са най-богатият район, от който е известна хиарионовата фауна в България. Там досега от палеозоолога Николай Спасов са установени над 30 вида едри бозайници. Съпътстващата птича фауна включва най-малко 5 вида – спасов мишелов (наречен на него), каратеодоров щраус, родопски орел-змияр и български сокол от групата на керкенеците. Съставът на установените видове подсказва, че *Euroceros bulgaricus* по външен вид, поведение и екологични особености би следвало да прилича на съвременните представители на близкия му род *Vicorvus*. Тези птици обитават откритата тревиста савана, в която щраусът е най-характерният представител сред птиците. Откритието е в съзвучие с намирането на щрауси в това находище и още веднъж потвърждава пряката връзка в миналото на висшата сухоземна фауна на Балканите с тази на реликтовата днес саванна фауна на Африка.

Така след находката от Мароко, Хаджидимово от България завинаги се записва в историята на птиците-носорози. Тяхната фосилна летопис е преминала и по долината на р. Места. Днес учените разглеждат описаната оттам птица-носорог само като един от видовете птици – представители на „екзотични“ за Европа групи, които са напуснали нашия континент през последните 55 млн. години (от еоцен до плейстоцен).

Германският палеоорнитолог Гералд Майр (Maier) през 2011 г. публикува ин-

Северна (абисинска) земна птица-носорог

тересно изследване за обедняването на европейската орнитофауна, настъпило много преди появата на човека. През последните 55 до 25 млн. години от природата на Стария континент са изчезнали полуципестите гъски, кариамите, кондорите, сововете козодои, горските козодои, гуахаровите, колибрите, момотите и тодитата. В периода между 22 и 5 млн. години от Европа са изчезнали щраусите, коронованите жерави, птиците-секретари, птиците-мишки, тураковите, дървесните папуняци, птиците-носорози (!), папагалите, трогоните, туканите и тирановите (примитивните пойни птици). Така че намерените засега в Европа, единствено край Хаджидимово, птици-носорози са били само една от „екзотичните“ от съвременна гледна точка групи птици, с които птичето многообразие на нашия континент е обедняло... Любопитното е, че най-голям брой изчезнали групи птици са установени през т.нар. еоценски климатичен оптимум (първи стадий на изчезванията) и в края на миоценския климатичен оптимум (втори стадий на изчезванията).

И все пак, за какво изригване на Пирин става дума? В началото споменахме, че днес птиците-носорози са разпространени в две зоогеографски области – Етиопската и Индо-малайската. Така те обхващат дъга континента, разделени от хиляди километри суша или океански води. Преди 7 млн. години обаче ареалът на тези птици е бил цялостен и на северозапад той достигал поне до днешните околности на Хаджидимово! Това именно доказва, че Пирин е „изригнал“, т.е. той се е издигнал невероятно бързо, достигайки днес своите почти 3 км височина. Това означава, че от онова отдалечено време, когато там се е ширела саваната (условно приемаме, че тогава е била с надморска височина от около 500 м), до днес планината се е издигала с по 0,034 см на година (почти 35 см/хилядолетие)! За геологичната история на Земята, но и за орографията на неогена на Балканите това действително може да се означава като „изригване“, макар че за вулкани тук не става дума! ■